

UDK: 81'367:004.77 (575.1)

Sevara YOQUBOVA,

PhD, dotsent v.b., O'zbekiston milliy pedagogika universiteti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: s.yoqubova@nuu.uz, ORCID: 0009-0004-2999-4958

POSSIBILITIES OF SYNTACTIC FEATURES IN ASSESSING THE AUTHOR'S AGE (ON THE EXAMPLE OF MEDIA TEXTS)

Annotation

The growing media landscape, along with the rising popularity of virtual communication and the integration of artificial intelligence tools into digital life. Among the key attributes used to establish an author's age, syntactic features occupy a central place. Drawing on media texts, this article outlines both the theoretical grounding and the practical procedures of linguistic examination that rely on syntactic markers to estimate an author's age.

Key words: Media space, media texts, linguistic expertise, anonymous text, conflict text, attribute, identification, social network.

ВОЗМОЖНОСТИ СИНТАКСИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ В ОЦЕНКЕ ВОЗРАСТА АВТОРА (НА ПРИМЕРЕ МЕДИАТЕКСТОВ)

Аннотация

Стремительное расширение медиaprостранства, растущая популярность виртуальной коммуникации и внедрение возможностей искусственного интеллекта в цифровую среду открыли новые направления развития коммуникативных связей. Среди значимых атрибутов, позволяющих определить возраст автора текста, особое место занимают синтаксические особенности. В данной статье на материале медиатекстов рассматриваются теоретические основы и практические приёмы лингвистической экспертизы, опирающиеся на синтаксические возможности установления возраста автора.

Ключевые слова: Медиaprостранство, медиатексты, лингвистическая экспертиза, анонимный текст, конфликтный текст, атрибут, идентификация, социальная сеть.

MUALLIF YOSHINI BAHOLASHDA SINTAKTIK XUSUSIYATLARNING IMKONIYATLARI (MEDIA MATNLAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Media makonining tobora kengayib borishi, virtual muloqotning ommalashuvi va raqamli muhitda sun'iy intellekt vositalarining qo'llanilishi kommunikativ aloqalarda yangi yo'nalishlarni yuzaga keltirmoqda. Muallif yoshini belgilashda muhim ahamiyat kasb etuvchi atributlardan biri sifatida sintaktik xususiyatlar alohida o'rin tutadi. Ushbu maqolada media matnlari misolida, muallif yoshini aniqlashning sintaktik imkoniyatlariga tayangan holda amalga oshiriladigan lingvistik ekspertiza jarayonining nazariy asoslari va amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Media makon, media matnlari, lingvistik ekspertiza, anonim matn, konfliktli matn, atribut, identifikatsiya, ijtimoiy tarmoq.

Kirish. Media matnlarining geosiyosiy jarayonlardagi o'rni tobora kengayib, ular kun sayin yangi qirralari bilan namoyon bo'lmoqda, chunki axborotni tarqatish, ommaviy fikrni shakllantirish hamda davlatlararo munosabatlarga ta'sir ko'rsatishda bu matnlar muhim vositaga aylangan.

Media matnlarini axborot manbai sifatida tahlil qiluvchi tadqiqotlarda ayni matnlarning qay darajada ijtimoiy xavf tug'dirishi masalasiga alohida urg'u beriladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi matnlar orqali nafaqat alohida shaxsning, balki muayyan ijtimoiy guruh vakillarining ham ruhiy-emotsional holatiga bevosita ta'sir ko'rsatish mumkin. Aynan shu bois ijtimoiy tarmoqlarda vujudga kelayotgan yozishmalar lingvistik ekspertologiya hamda psixolingvistika fanlarining tadqiqot obyektiqa aylanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo tilshunosligida media matnlari va internet tili muammosi, ularning lingvistik ekspertiza tamoyillari bilan bog'liq holda T. Grant, N. Jan Smit, M. Kultxard, N.A. Axryonova, B. Aleksandra, D. Kristal, A.A. Yakovlyuk, A.A. Matusevich, A.S. Medvedeva kabi tadqiqotchilarning ishlarida keng yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvistik nuqtayi nazardan, ijtimoiy tarmoqdagi matnlar xabar yuboruvchi va qabul qiluvchi tomonlarning ichki ruhiy holatini ochib beruvchi psixolingvistik tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqiladi, zero yozishmalarda muallifning kayfiyati va ruhiy kechinmalari, xoh bevosita, xoh bilvosita tarzda bo'lsin, muqarrar tarzda aks etadi.

Ma'lumki, har qaysi tilda gapning sintaktik qurilishi o'ziga xos ichki tuzilishga ega bo'lib, so'z va gap shakllarining lisoniy strukturasi bevosita o'sha tilning ichki imkoniyatlari bilan belgilanadi. Sintaktik birliklarning nutqda turlicha voqelanishi esa bir qator omillar bilan izohlanadi. Bu omillarni:

1. Nutqiy vaziyat (muloqot yuz beradigan joy, sharoit va unda ishtirok etuvchi shaxslar).

2. So'zlovchining ruhiy-fiziologik kayfiyati (kasal, xursand, jahldor holatda bo'lishi) kabi shartli ravishda ikki yirik guruhga ajratish mumkin:

Bu ikki omil nutqiy vaziyat muloqot jarayonining yuzaga kelishida hal qiluvchi sifatida rol o'ynaydi: shaxs atrof-muhitdagi belgilarni o'zlashtiradi va bu belgilar nutqda bevosita voqe bo'ladi. Bu boradagi universal model Ch.Morris va Ch.Pirs tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra belgi

faollashganda hosil bo'ladigan M ma'nosi quyidagi tarkibiy qismlarning yig'indisidan iborat bo'ladi: Me – belgining anglanayotgan predmet bilan bog'liq munosabati – semiotika; Mp – belgining foydalanuvchi bilan bog'liq munosabati – pragmatika; Mf – belgining umumiy sintaktik tizim ichidagi munosabati – sintaktika. Shunday qilib, belgining ma'nosi $M=Me+Mp+Mf$ [9].

Demak, birinchi Me kategoriyasi lingvistik ekspertizada so'zning mohiyati va semantik mazmunini ochishga xizmat qiladi. Matndagi turli belgilar mualliflik atributlarini asoslovchi dalil vazifasini bajaradi.

Ikkinchi Mp kategoriyasi esa nutqning faol o'rganilishiga qaratilgan lingvistik ekspertiza turlarida yetakchi ahamiyatga ega.

Mf kategoriyasi orqali matnning sintaktik imkoniyatlarini belgilash mumkin bo'lsa-da, bu modelning o'zi lingvistik ekspertiza uchun yetarli asos bo'la olmaydi.

Har qanday nutq grammatik jihatdan shakllangan gaplar zanjiridan iborat bo'lib, konfliktli matndagi sintaktik yaxlitlikni gaplarning grammatik va mazmuniy tugalligi, shuningdek, tarkibiy qismlarning bir-biriga uyg'unligi orqali baholash mumkin. Bunday matnlarda sintaktik, semantik va pragmatik mohiyatning qay tarzda voqelanishini to'g'ri aniqlay olish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Eng avvalo, gaplar sintaktik jihatdan yaxlitlanib, birlashib matnni tashkil etadi; matnga singdirilgan mazmun esa uning semantik qatlamini yuzaga chiqaradi. Sintaktik va semantik mohiyatning o'zaro ta'siri, o'z navbatida, diskurs ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat sifatida pragmatik jihatni vujudga keltiradi. Bundan tashqari, bu jarayon belgining o'zlashtirilishiga bog'liq bo'lmagan holda ham matnning semantik-stilistik va sintaktik-stilistik imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Shu tartibda, konfliktli matnning sintaktik-stilistik harakat yo'nalishini belgilash quyidagi bosqichlar orqali amalga oshiriladi:

1-jadval

Konfliktli matnning sintaktik va stilistik jihatdan harakat yo'nalishini aniqlash

Lingvistik jihatiga koʻra		
Kategoriyasi	Misol	Qoʻshimcha
Leksik	Soʻz va gaplarning oʻrtacha uzunligi	Soʻz boyligi
Sintaktik	Soʻzlarning bogʻlanishi	Gap boʻlaklari tartibi
Struktural	Matn uzunligi	Matn tarkibi
Qoʻshimcha elementlar	Soʻzlar chastotasi	Matnda ochqich soʻzlarning bor/yoʻqligi
Texnik jihatiga koʻra		
Statistik tahlil	Muallifni aniqlashga qaratilgan ekspertizalarda turli matnlardagi oʻxshashlik-larni statistik hisoblash. Matndagi yoshga, muayyan jinsga oid belgilar xarakteristikasini statistik tahlil qilish, hujjat statistikasini tahlil qilish. Matnni korpus asosida tahlil qilish.	
Korpus tahlil		
Parametrlariga koʻra		
Jinsini aniqlash	Nutq uslubiga muvofiq. Soʻzlarning qoʻllanilishiga muvofiq. Umumiy belgilarga muvofiq. Kasbi, maʼlumot darajasiga muvofiq.	
Hududiy mansubligini aniqlash		
Yoshini aniqlash		
Qoʻshimcha sotsial xosligini aniqlash		

Jadvalda keltirilganidek, mualliflik atributlariga tayanuvchi ekspertizalarning muayyan qismida lingvistik tarkibiy qism yetakchi o'rin egallaydi. Sud ekspertizasi tizimida esa xatshunoslik hamda sud-siyosatshunoslik ekspertizalari asosida aynan lingvistik ekspertiza amaliyoti tashkil etiladi.

Lingvistik bilim talab etiladigan holatlarda mana shu namunaviy model negizida maxsus tekshiruv o'tkazish maqsadga muvofiqdir; bunda faqat lingvistik tarkibiy qism e'tiborga olinib, ekspertizaga tayyorgarlik ko'rish, obyektning texnik holati yoki qo'llanilgan vositalar masalasiga alohida urg'u berilmaydi. Bizningcha, bu bosqichni ekspertizaning kirish qismi deb hisoblash to'g'riroq bo'lib, uni lingvistik tarkibiy qismning o'zi bilan aralashtirib yubormaslik lozim. Shunga ko'ra, avvalo birinchi kategoriya doirasida leksik qatlam tahlildan o'tkaziladi: leksik tahlil natijasida chiqarilgan xulosalar dalilni yoritishga xizmat qiluvchi dastlabki asos bo'lib xizmat qilsa, keyingi bosqich grammatik jihatga qaratiladi, bunda morfologik va sintaktik belgilar tadqiqot markaziga chiqadi. Bog'lanish-munosabatni ifodalovchi kategoriyalarning matnda qanday xususiy xarakteristika kasb etishiga alohida e'tibor beriladi. Bunday kategoriyalar so'z turkumiga emas, balki so'zning gapdagi sintaktik mavqeyiga, ya'ni qaysi gap bo'lagi vazifasini bajarayotganiga bog'liq holda shakllanadi [12].

Matnning sintaktik va stilistik xususiyatlarini tadqiq etishning birinchi bosqichi texnik tayyorgarlik jarayonini qamrab oladi va bu bosqich shartli ravishda "Scanning" deb ham ataladi.

Zero, bu bosqichda matnga umumiy nazar tashlash orqali birinchi ko'zga tashlanuvchi xususiyatlar qayd etib boriladi. "Scanning" bosqichi taxminan quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi mumkin, ya'ni jami satrlar soni; jami gaplar soni; jami paragraflar soni, har bir paragrafga to'g'ri keluvchi jumlar soni; har bir paragrafdagi belgilar miqdori; har bir paragrafga to'g'ri keluvchi so'zlar soni; ochqich so'zlarning mavjudligi yoki yo'qligi; paragraflar orasidagi satr oralig'ining mavjudligi [13].

Mualliflik atributlarini belgilashga qaratilgan lingvistik ekspertizada matnni sintaktik jihatdan tekshirishda odatda ikki jihatga e'tibor qaratiladi; sinchiklab tahlil qilishni taqozo etuvchi bu bosqichni "Skimming" bosqichi deb atash mumkin.

Sintaktik shakl hosil qiluvchi qo'shimchalarning yosh guruhiga qarab farqlanishi.

So'z birikmalarining yosh toifasiga bog'liq holda o'ziga xoslashishi.

Gap bo'laklari tartibida yosh toifasiga xos belgilarning namoyon bo'lish yoki bo'lmaslik holatiga e'tibor berish.

Bunday ekspertizaning yana bir muhim jihati o'zbek tiliga xos bo'lmagan xususiyatlarni aniqlash hamda turli tillarda so'zlashuvchi shaxslar orasidagi xatolarni qiyosiy tahlil qilishni ham qamrab oladi [8; 23-b]. Mazkur masala umumiylik va xususiylik nisbati kabi murakkab jihatlarni hisobga olgan holda o'rganib chiqildi. Jumladan: jumla hamda so'zning uzunlik ko'rsatkichi; sintaktik qoidalar, so'zlarning joylashuvi va tinish belgilaridan foydalanish. "Signal" so'zlar; bog'lovchi, yuklama va yordamchi fe'l kabi unsurlar muallif uslubining ishonchli ko'rsatkichi hisoblanadi; muayyan mavzularga qayta-qayta

murojaat qilinishi; shuningdek, tinish belgilaridan foydalanish tarzi.

2-jadval

T/r	Noadabiy sintaktik shakl		12-20 yosh	20-30 yosh	31-45 yosh	50 yosh va undan yuqori
I	Otlarda sintaktik shakl					
1.	Egalik shakli	-yiz	+	+	+	+
		-uz	+	+	+	
		-iz		+		+
2.	Kelishik shakli	-ni (-dai o'rnida)	+	+		+
		-ni o'rnida -mi				+
		-ni o'rnida -li				
		ning o'rniga -ni	+	+		
		-dan o'rniga -da		+		+
		-da belgisiz kelishi		+		
II	Fe'lllarda sintaktik shakl					
1.	Zamon shakli	-ti	+	+	+	
		-li	+	+		
		-op	+	+		
		-ni	+			
		-or	+			
		-ay	+			
2.	Shaxs-son shakli	-la shaxs-son	+			
		-miza				
		-sz				
		-k shaklining tushirilishi (bordi, bordu)	+	+	-	-
		-dr	+	+	-	-
		-tila	+	+	+	+
		-pan	+		+	
		-sila	+	+		
3.	Mayl shakli	-sinla	+		+	
		-saydi (edi qisqa-rishi)	+	+	+	+
		-ing buyruq ma'nosida en shaklida (tozalen)	+	+	-	-
		-sala			+	

Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, kichik yosh toifasidagi shaxslar, odatda, qisqa jumlar bilan cheklanadi; biroq ularga muayyan mavzuda yozma ish topshirilganda, gap bo'laklari to'liqroq ishtirok eta boshlaydi va jumlar uzunlashadi. Shu bilan birga, bu toifada to'liqsiz gaplarning ulushi ham yuqori bo'lib, dialog shaklidagi matnlarda esa so'z-gaplardan to'liq foydalaniladi.

Quyida 12-20 yosh oralig'idagi kichik yosh toifasi vakillarining yozishmalariga e'tibor qaratamiz:

A: Ne4nci ylsz?

B: nega etiw m kere?

A: etmismi?

B: Yu

A: Toshkenlimsz?

B: Yu

A: Viloyatdanmsz?

B: Ha

A: Qaysi?

B: Topomiysz

A: Yo'g'-e

Ayni shu yosh toifasida gapning butun mazmunini faqat kesim orqaligina ifodalash holati tez-tez kuzatiladi: bilmadim, etshnadi, bormadm, bordinmi, ko'rindmi, tushunvossanmi.

Bu toifada shaxs-son va egalik shakllariga oid xatolar keng tarqalgan bo'lib, erkin namunalarda esa ushbu yosh guruhiga xos sodda va qisqa jumlar afzal ko'riladi.

Katta yosh toifasiga mansub (asosan, 45-50 va undan yuqori yoshdagi) shaxslarning nutqida grammatik, leksik va uslubiy xatolar deyarli uchramaydi, shuningdek, tinish belgilaridan ham kamdan-kam foydalaniladi. Ushbu toifa vakillarining yozma nutqi tahlil qilinganda sintaktik jihatdan quyidagi xususiyatlar yetakchilik qilishi aniqlandi: sintaktik shakllarga oid xatolar amalda uchramaydi; jumlar o'rtacha uzunlikda tuziladi; ravishdosh qatnashgan birliklar sezilarli o'rin egallaydi; ularning matni yuksak semantik chuqurlikka ega bo'ladi; adabiy til me'yorlariga rioya qilinib, boy lug'at zaxirasi va so'z-terminologik iboralardan o'rinli foydalaniladi.

Masalan: Biz "u inson" bilan bir mahallada turamiz, ha, to'g'rirog'i qo'shnimiz. Bir kelib mening oldimdan o'tganda, ehtimol, yarmini berardim, yoki to'liq. Dadasi, ya'ni xo'jayinim "otangni o'ldirganga onangni ber" qabilida ish tutatdi va "inson"ni (inson deyishgayam tilim bormaydi.) ishga kirishiga yordamalashti va u kollej tugatilgunga qadar faoliyat yuritdi.

30-40 yosh oralig'idagi o'rta yosh toifasi vakillarida komponentlar o'rtasidagi murakkab iyerarxik bog'lanishlar yanada ko'proq namoyon bo'ladi. Bu yosh guruhida boshqa omillarning ta'siri ham sezilarli darajada kuchli: xususan, kasb, ma'lumot darajasi, jins va hududiy mansublik kabi jihatlar ularning nutqida bevosita aks etadi, shuningdek, aynan shu toifada dialektizmlarning qo'llanilish chastotasi yuqori bo'ladi. O'rta yosh vakillari nutqining sintaktik-stilistik tuzilishida ayrim so'zlarning qayta-qayta qo'llanilishi; kundalik

turmushga xos sodda leksik birliklar; neytral uslubiy ohangning ustun kelishi; o'ziga xos, kam uchraydigan iboralarning nisbatan yuqori chastotasi; matnlar hajman kengroq bo'ladi; egalik shaklining sheva variantlaridan foydalanilishi; shaxs-son shakllari har xil variantlarda qo'llaniladi; zamon shakllarini yasashdagi xatolar ko'proq o'tgan zamon shakllariga tegishli bo'ladi. Elektron xat (e-mail) matnlarida mualliflik atributlarini belgilashda lingvistik ko'rsatkichlarga qo'shimcha tarzda quyidagilarni ham hisobga olish mumkin: 1) qatorlar orasidagi masofa (interval qo'llanilishi); 2) ayrim emoji va stikerlarning (:), (:), (:), () kabi ishlatilishi; 3) qo'shimcha grafik belgilarning qo'llanilishi: @, &, \$; 4) tinish belgilarining yakka yoki qo'shaloq holda ishlatilishi.

Xulosa va takliflar. Shuni alohida ta'kidlash joizki, nutq har doim ham so'zlovchi tomonidan aslida qanday amalga oshirilgan bo'lsa, aynan shunday namoyon bo'lavermaydi – ba'zan u ataylab o'zgartirilgan bo'lishi ham mumkin. Mualliflik atributlarini belgilashga qaratilgan lingvistik ekspertizada aynan mana shu jihatga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Mediamakon o'zining shakli va mazmuni jihatidan bir-biridan farqlanuvchi ma'lumotlardan iborat. Media matnlari orqali foydalanuvchining ruhiy holati va shaxsiy portretini aniqlash imkoniyati mavjud. Jumladan, onlayn muloqot platformalaridagi profil surati, nickname, username, ism, rasm, iqtibos, imzo, post, sharh va uslub kabi unsurlar profil egasining kimligini, uning shaxsiy portretini yoritishga ko'maklashadi.

ADABIYOTLAR

1. Alexandra B. Perspectives on the influence of the internet on language // Journal of romanian literary, 2019. – P.68-74.
2. Atef A.S. Internet tilshunosligi: elektron nutqning lingvistik tahlili. Tilning yangi xilma-xilligi // Ingliz tilshunosligi jurnali. – Kembrij., 2015., – B.83.
3. Baran S. J., Davis, D. K. (2009). Mass communication theory: Foundations, ferment, and future (5th ed., pp. 55–61). Boston: Wadsworth Cengage Learning.
4. Горошко Е.И. Интернет-коммуникация: проблема жанра // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – Москва, 2006. – С.344-357.
5. Голев.Н.Д. Актуальные проблемы юрислингвистической экспертизы // Проблемы юрислингвистической экспертизы: Межвузовский сборник научных трудов. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С.9.
6. Imanova M. N. Some Linguistic Features of Internet Texts // International Journal of Social Science And Human Research, 2023. Volume 06. – P.48.
7. Zakurlayev A.K., Bazarova D.B. va boshqalar. Kriminalistika. Darslik. – Toshkent: TDYUU, 2015. – 23 b
8. Maager O.E. Multimodal Literacy in English as an Additional Language // Multimodality in English Language Learning. – New York: Routledge, 2021. – P.27-38. - DOI: 10.4324/9781003155300
9. Morris Charles W. Foundations of the theory of signs. In Otto Neurath et al. (eds.). International encyclopedia of unified science, Chicago, Illinois: The University of Chicago Press. Vol. I, No.2, 1938. – P. 1-59.
10. Musulmonova K.X. O'zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari, metodlari: Filol. fan. fals. dokt. (PhD) ... diss. avtoref. – Qo'qon, 2022. – 55 b.
11. Rahimqulova L.H. Ijtimoiy tarmoqlardagi konfliktli yozishmalarda yosh xususiyatini ifodalovchi paralingvistik birliklar // O'zbekiston Til va Madaniyat. Toshkent, 2025. – B.119-126.
12. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010. – 244 b.
13. Srinivisan L., Nalini C. An improved framework for authorship identification in online messages//<https://doi.org/10.1007/s10586-017-1563-3>. – P. 143-150.